

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

PYOTR KROPOTKİN DÜŞÜNÇESİNDE KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA KAVRAMININ ÖNEMİ THE IMPORTANCE OF MUTUAL AİD CONCEPTIN PYOTR KROPOTKİN THOUGHT

Recep Batu GÜNÖR*

Öz

Pyotr Kropotkin, gerek anarşizm gerekse etik ile ilgili olarak orijinal fikirler ortaya koyan önemli bir Rus düşünürdür. Özellikle etik alanına bilimsel bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiğini savunan düşünür, bu bakış açısını "karşılıklı yardımlaşma" adını verdiği bir kavramla gerçekleştirmeye çalışır. Ona göre bu kavram gerek hayvanlar gerekse insanlar arasında var olan genel bir eğilimdir. Kropotkin, evrimin insanların ve toplumların şekillenmesini belirlediğini düşünmesine rağmen, sosyal Darwinizmin iddia ettiği üzere toplumla insanlar arasında amansız bir rekabet olduğu fikrini reddederek bunun yerine karşılıklı yardımlaşma fikrini yerleştirir. Kropotkin'e göre hayvanların yaşayışını gözlemleyerek onlar arasında belirleyici olan ilkenin karşılıklı yardımlaşma olduğu bulabileceği gibi, tarih boyunca var olmuş toplumları inceleyerek de karşılıklı yardımlaşma düşüncesinin ilk toplumdan beri var olduğu ve sürekli bir biçimde toplumlar tarafından uygulandığı anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Karşılıklı Yardımlaşma, Sosyal Darwinizm, Toplum, Anarşizm, Etik.

Abstract

Pyotr Kropotkin who is a significant Russian thinker, put forward original ideas either on anarchism or on ethics. In particular, he advocated that there should be a scientific approach to ethics. He endeavoured to improve this perspective with a concept called "mutual aid." In accordance with Kropotkin, the idea of mutual aid is a general tendency existed among either animals or people. Although Kropotkin considered evolution determines the shape of human and society, he rejected the idea, there are a relentless struggle between social people, alleged by Social Darwinism and instead, he put the idea of mutual aid. According to Kropotkin, we can find that the mutual aid is the determinant principle by observing the life of animals, as well as, by studying societies existed throughout history, it can be understood that the idea of mutual aid has existed since the first community and forced consistently by societies.

Keywords: Mutual aid, Social Darwinism, Society, Anarchism, Ethics.

1842 - 1921 yılları arasında yaşamış olan Rus düşünürü Pyotr Alekseyeviç Kropotkin, felsefeci kimliğinin yanı sıra yazar ve anarşizm kuramcısı olarak da adlandırılmaktadır. Kropotkin'in hayatına ve düşüncelerine genel hatlarıyla bakıldığında onun düşünce sistematığının bazı temel taşları olduğu hemen göze çarpar. Bu temel taşların en önemlileri başka bir deyişle Kropotkin'in düşüncesinin temel kavramları arasında ilk olarak "anarşizm", "evrim", "karşılıklı yardımlaşma" ve "etik" kavramları gelmektedir. Düşünürün fikirleri incelendiğinde sıralanan kavramlar her ne kadar birbirinden farklı değerlendirilse de bu kavramların temellerinde birbirine bağlantılı oldukları görülür.

P. Kropotkin'in çıkarımları incelendiğinde açıklanması gereken ilk kavram anarşizm kavramı olmak zorundadır. Bu zorunluluğun en önemli nedeni de Kropotkin'in öncelikle bir anarşizm kuramcısı olmasıdır. Anarşizm düşüncesi gerek siyaset bilimi gerekse felsefe açısından önemli bir kavram olmasına rağmen, özellikle bu kavramın kullanım alanı hususunda tam bir anlaşmaya varılamamıştır. Bu anlaşmazlığın en büyük nedeni anarşizm kavramının net bir tanımının yapılamamasıdır. İngiliz tarihçi Peter Marshall bu durumu şöyle açıklar; "Anarşizmin tam bir tanımını yapmak yanıltıcı olur. Belirli bir dünya görüşünü temel alan sabit bir doktrin yapısı sunmaz. (Anarşizm) Pek çok farklı düşünce akımı ve stratejiyi kapsayan, karmaşık ve ince bir zekayı yansıtan bir felsefedir." (Marshall, 2003; 30). Anarşizm terimi, "Eski Yunanca'da olumsuzluk bildiren "an" öneki ile kral, yönetici güç anlamına gelen "arhe" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelir" (Uğur, 2010; 137). Kelime anlamından da anlaşılacağı üzere anarşizm yönetici olmayan bir toplumu nitelendirmek için kullanılmaktadır. Anarşizm kavramı, İlkçağ felsefesinden beri felsefe tarihinde tartışılmış bir kavramdır. "Aristoteles anarşi kavramını, efendisiz kölelerin kol gezdiği bir durum olarak tanımlar ve durumu demokrasinin yozlaşması olarak anlar" (Cantzen 2000; 36).

Anarşizm düşüncesinin bu geniş ve sınırları belli olmayan tanımı içerisinde belki de mutlak olarak doğru kabul edilen tek kavram özgürlük düşüncesidir. Başka bir deyişle anarşizmin, hangi anlamda veya hangi alanda kullanılırsa kullanılsın amaçladığı tek hedef özgürlüktür. İnsanın özgürlüğünün önündeki engel olarak da otoriteyi ve yöneticileri gören anarşizm taraftarları, doğal olarak bu engellerin ortadan kaldırılmasını amaçlamışlardır. Kropotkin de kendi anarşizm tanımını şöyle yapar: "Anarşizm, bir yönetim olmaksızın bir araya gelmiş toplumun yaşamı ve yapısı ile ilgili bir teori veya ilkeye verilen isimdir.

* Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, recepbatu@hotmail.com

Toplumun bu birlikteliğinin elde edilmesi, kanunların kabulünden veya herhangi bir otoriteye itaatten değil, fakat üretim ve tüketim uğruna ve hatta medeni varlığın sonsuz ihtiyaçlarının ve tutkularının tatmini uğruna özgürce bir araya gelmiş bölgesel ve profesyonel, farklı gruplar arasında olan serbest bir anlaşmadan dolayıdır” (Kropotkin, 1970; 284). Görüldüğü gibi Kropotkin’in anarşizm tanımında toplumun ve bireyin toplumsallaşmasının büyük önemi vardır. Kropotkin’in toplumsallaşmaya verdiği önem onun etik ile ilgili düşüncelerinde ve “karşılıklı yardımlaşma” fikrinde de görülmektedir.

Kropotkin’in anarşizm düşüncesi ve karşılıklı yardımlaşma kavramları arasında kurulabilecek bağlardan en önemlisi, düşünürün toplumu oluşturan bireyler arasında var olduğunu iddia ettiği dayanışma ve iş bölümüyle ilgili fikirlerinde yatar. Esasen anarşist düşünürlere bakıldığında M. Stirner gibi bireyci anarşistlerin dışında çoğu anarşistin insanda doğal olarak bir toplumsallaşma ve iş bölümü eğilimi olduğunu kabul ettikleri görülmektedir. Anarşist kuramlara göre “insan, doğası gereği dayanışmaya ve işbirliği içinde yaşamaya yatkındır. Gelgelelim otoriter devlet anlayışına göre yapısallaşmış toplum biçimleri, insanın doğuştan "iyi" mizacına uygun şekilde örgütlenmesine engel olmaktadır(Cantzen, 2000; 30). Ayrıca yine anarşist düşünürlerin çoğuna göre “devletin tersine toplum doğal bir olgudur ve dolayısıyla tüm yapay kısıtlamalar kaldırıldığı zaman, insanların toplumsal bir şekilde hareket etmelerini bekleyebiliriz, çünkü bu doğalarına uygun bir şey olacaktır” (Woodcock, 1996; 212). Fakat buradan yola çıkarak insanın doğuştan iyi bir mizaca sahip olduğunu iddia etmenin, insanın hiçbir zaman kötülük yapmayacağı veya kötülüğün insanın doğasında olmadığı anlamına gelmediği unutulmamalıdır.

Genellikle anarşist düşünürler tarafından iddia edilen insan doğasının iyi karakterde olması, esasında insan doğasının iş bölümüne ve yardımlaşmaya yatkın olması anlamına gelmektedir. Kropotkin bu konu ile ilgili olarak “insan topluluğunda doğal olarak gelişen bencilce arzuların birinin insanın diğerlerine hükmetme ve kendi iradesini onlara empoze etme arzusu olduğunu kabul eder” (Crowder, 2007; 176). Aslında bu kabul düşünürün genel düşünce sistematığının tutarlılığı açısından gereklidir çünkü insanın tamamen iyi bir varlık olduğunu iddia etmek, gerek günümüzde gerekse geçmişte var olan devlet vb. kötü ve otoriter kurumların neden ortaya çıktıklarını açıklayamamak anlamına gelir. İşte Kropotkin bu çelişkiye düşmemek için özellikle “Anarşist Etik” adlı eserinde insandaki egoist dürtülerin varlığını kabul eder ve “zevk elde etmeye çalışmak, acıdan kaçınmak organik dünyanın genel gerçeğidir; hatta yaşamın özü budur” (Kropotkin, 2015; 22) diyerek insanın bir anlamda tutkularının peşinden koşan bir varlık olduğunu belirtir.

İlk bakışta Kropotkin’in iddia ettiği bu bencil arzular ile karşılıklı yardımlaşma arasında bir zıtlık görülebilir. Bu bağlamda sürekli olarak kendi arzularının peşinden koşan ve hatta bu arzuların en öne çıkan diğer insanlara hükmetmek olan insanların nasıl ve niçin birbirlerine yardım edecekleri sorusu ortaya çıkacaktır. Kropotkin bu sorunun cevabını verirken işe bu iki düşünce arasında bir zıtlık olmadığı fikrinden hareketle başlar. Ona göre “her şeyi her insanın kendi çıkarının diğerlerinin çıkarlarına bağlı olduğunu görebileceği biçimde düzenlersek, insanın kötücül hırslarından artık korkmanıza gerek kalmaz” (Crowder, 2007; 17). Yani ona göre insandaki bencil arzuların tatmini sadece ve sadece diğer insanlar ile birlikte var olabilir ve bunun bilincine varan birey, kendi arzularını takip etmek ile diğer insanlar ile yardımlaşmanın birbirine zıt değil, tersine eş anlamlı olduğunun farkına varabilir.

Kropotkin’in bu düşüncesi ile onun etik anlayışı arasında bir benzerlik kurulabilir. İnsanın kendi arzularının tatmini için diğer insanlarla yardımlaşmasının ve etkileşiminin gerekli olduğunu iddia ederek bunlar arasında bir paralellik kuran düşünür, aynı şekilde toplumun farklı kesimleri tarafından birbirine zıt bir şekilde bencil ve özgeci olarak görülen eylemler arasında da bir paralellik kurar. Ona göre “sistemlerini genellikle bencil ve özgeci duygular arasında varsayılan karşıtlık üzerine kuran ahlakçılar yanlış yoldadır. Eğer bu karşıtlık gerçekte var olsaydı, eğer bireyin iyiliği toplumunkine gerçekten karşıt olsaydı, insan soyu var olamazdı; hiçbir hayvan soyu bugünkü gelişim düzeyine erişemezdi” (Kropotkin, 2015; 73). Yani aslında bencil bir birey ile özgeci bir bireyin eylemleri arasında bir fark yoktur çünkü zaten insanın bencil duygularının tatmini özgeci bir şekilde yani diğer insanları düşünerek ve onlara göre hareket ederek olanaklı hale gelebilir.

Bencil duygular ve özgeci duygular arasında bir fark olmamasının bir diğer nedeni de insanın bireysel mutluluğunun yine diğer insanlar ile mümkün hale gelmesidir. Ona göre toplumdaki “her bireyin mutluluğu etrafındaki herkesin mutluluğuna sıkı sıkıya bağlıdır. Başkalarının kötülüğü üzerine yükselen bir toplumda, rastlantı sonucu, birkaç yıl görece mutlu olunabilir, ama bu mutluluk, kumdan şatolar gibi yıkılır, devam edemez, en küçük birey bile onu parçalamaya yeter; ve eşit insanların toplumundaki olası mutluluğuyla karşılaştırıldığında acınacak derecede küçüktür” (Kropotkin, 2015; 72). Görüldüğü gibi mutluluk ile kötülük arasında bir zıtlık vardır ve etğin nihai hedefi olan mutluluk için diğer insanların ilgilerini gözetmek zorunluluktur.

Düşünürün bu fikirlerinden hareketle bu çalışmanın temel ilgisi olan “Karşılıklı Yardımlaşma” düşüncesine geçiş yapılabilir. Bunun nedeni esasen “Karşılıklı Yardımlaşma” kavramının Kropotkin

düşüncesinde etik alanına ait bir problem olarak şekillenmesi ve ondan sonra da anarşizm kuramına bir olanak sağlamasıdır. Karşılıklı yardımlaşma kavramını açıklamak için öncelikle Kropotkin'in eserleri incelendiğinde, Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma ile ilgili ilk makalesinin 1890 Eylül'ünde yayınlandığı (Kinna, 1995; 259) görülmektedir. Düşünürün bu konu ile ilgili çalışmaları hayatının sonuna kadar devam etmiştir.

Kropotkin'in düşüncesinde merkezi bir yer teşkil eden karşılıklı yardımlaşma kavramının içeriği ile ilgili olarak genel bir anlaşma olduğu iddia edilebilirse de bu konu ile ilgili olarak bazı farklı görüşlerden söz edilebilir. Bu farklı görüşlerden birine göre Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma kavramı "19. Yüzyılın sonundaki pozitivist sosyal bilime aittir ve Kropotkin bu kavram ile Darwinci evrim teorisinde temellenen insan topluluklarının temeli olan işbirliğinin kurallarını göstermeye çalışmıştır" (Kinna, 1995; 260). Buna göre Kropotkin'in düşünceleri özellikle Herbert Spencer tarafından ortaya atılan "Sosyal Darwinizm" düşüncesi ile ilişkilendirilebilir. Karşılıklı yardımlaşma ile ilgili bu görüşün karşısında ise onun politik bağlantılarını arka plana iten bir bakış açısı yer almaktadır. Bu düşünceye göre Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma ile ilgili görüşleri, "onun anarşizm düşüncesine dönüşmeden öncedir ve bu bağlamda Kropotkin'in politik görüşlerinden bağımsızdır. Karşılıklı yardımlaşma kavramı, Darwin'in mücadele metaforuna bir karşılıktır ve Kropotkin'in bu kavramı onun Rus biyoloji ekolü ile şekillenmiş bir bilimsel çalışmadır" (Kinna, 1995; 260). Bu fikir, düşünürün özellikle bilimsel yönünü dikkate alarak politik yönünü yok saymaktadır.

Karşılıklı yardımlaşma kavramı ile ilgili olarak iddia edilen bu görüşlerin dışında genel kabul edilen düşünce, karşılıklı yardımlaşma kavramının Kropotkin'in etik düşüncesinden ve tabii ki anarşizm düşüncesinden bağımsız düşünülemediği şeklindedir. "Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma teorisi şüphesiz ki, mutlak kötümserliğe, tam bir kinizme doğru gidişe ve sosyal Darwinistlere karşı bir düzeltme girişimidir" (Avrich, 1988; 75). Ayrıca Kropotkin'in "Karşılıklı Yardımlaşma adlı eseri, genellikle Sosyal Darwinizmin klasik bir yalanlaması olarak gösterilir" (Sierra, 2003; 191). Buradan hareketle karşılıklı yardımlaşma düşüncesinin esasen sosyal Darwinizme daha doğrusu sosyal Darwinizmin insanlar arasında var olduğunu iddia ettiği mücadele düşüncesine karşı şekillendiği söylenebilir. Dolayısıyla karşılıklı yardımlaşma düşüncesinin açıklanabilmesi için öncelikle sosyal Darwinizm ve mücadele kavramları üzerinde durulmalıdır.

a) Sosyal Darwinizm ve Mücadele

Charles Darwin(1809-1882) tarafından özellikle "The Origin Of Species" (Türlerin Kökeni) (1859) ve "The Descent of Man" (İnsanın Türeyişi) (1871) adlı eserlerinde ortaya atılan Evrim teorisi, özellikle biyoloji alanında olmasına rağmen sosyolojiden felsefeye insan yaşayışında önemli etkiler bırakmıştır. Charles Darwin'in düşüncelerini devam ettiren Herbert Spencer (1820-1903), özellikle "var olma mücadelesi" ve "doğal seçim" gibi kavramları özellikle sosyal bilim alanına uygulamak istemiştir. Spencer'ın bu anlamda öne sürmüş olduğu düşünce "uyum yeteneği en çok olanın hayatta kalması" (Spencer, 1947; 3) şeklinde ifade edilebilir. Bu düşüncesini özellikle toplum alanına uygulayan Spencer, bu anlamda liberalizmi ve liberalizmin temel ilkelerinden biri olan kendiliğinden doğan düzen ile serbest piyasa sistemini benimser. "İnsanlar bu düzen içerisinde sahip oldukları zihinsel ve bedensel yeteneklere göre emeklerinin karşılığını alırlar. Bu karşılığın ne olacağını, değerini, ona olan talep belirleyecektir. Bu şekilde elde edilecek kazanç, bireyin konumunu diğer bireylere göre belirleyeceği için kendini ve neslini güçlü ya da zayıf kılmaktadır. Spencer'ın bu yaklaşımı liberal ekonominin işleyişi olan "pazar adaleti"ne karşılık gelmektedir" (Tosun, 2010; 87). Buna göre kimse tarafından müdahale edilmeyen bir sistemde güçlü olan hayatta kalırken, güçsüz olanın hayatına devam edememesi ise normal karşılanmaktadır.

İşte Kropotkin, "Karşılıklı Yardımlaşma" adlı eserine sosyal Darwinizmin bu fikirlerine karşı çıkarak başlar. O, bu konu ile ilgili olarak şunları söyler; "(sosyal Darwinistler) her hayvanın bütün türüne karşı ve her insanın tüm diğer insanlara karşı var olma araçlarına yönelik mücadelesinin, bir "Doğa Kanunu" olduğunu kabul ediyorlardı. Ne var ki ben bu görüşü kabul edemem" (Kropotkin, 2007/2; 9). Kropotkin'e göre sosyal Darwinciler, insanlar arasındaki mücadeleyi yanlış yorumlayarak, insanların birbirinin kurdu olduklarını iddia eden Thomas Hobbesçu bir bakış açısı sergilerler. O, sosyal Darwincilerin benimsedikleri toplum anlayışını şu şekilde özetler: "En zayıf ve en aptallar duvara çarparlardı, en sağlamlar ve en açığözler, koşulları ile başa çıkmaya en uygun olan ama başka bir yönden en iyi olmayanlar ise hayatta kalırlardı. Hayat devamlı bir serbest dövüş idi ve sınırlı ve geçici aile ilişkilerinin ötesinde, herkesin herkese karşı Hobbesçu savaşı, varoluşun normal haliydi" (Kropotkin, 2007/2; 22). Kropotkin ise böyle bir toplumun şu anda olmadığı gibi tarihin hiçbir döneminde de görülmediğini iddia eder. Dolayısıyla insanlar arasında amansız bir mücadele ve savaş olduğunu iddia etmek yanlıştır.

Sosyal Darwinizme karşı çıkan Kropotkin'in aslında evrim anlayışına karşı çıkmadığını hatta evrimi savunduğu göz önüne alınmalıdır. Düşünürün karşı çıktığı evrim anlayışı, doğada mutlak bir biçimde

mücadelenin olduğu ve güçsüz olanın bu mücadeleyi kazanamayacağı şeklindeki iddia üzerine şekillenen evrim anlayışıdır. Mücadele ve rekabet kavramları ile ilgili olarak Kropotkin, her tür içinde en azından yiyecek vb. temel ihtiyaçlar için bir miktar rekabet ve mücadele olduğunu kabul eder. Fakat burada önemli olan husus bu rekabetin ve mücadelenin sonsuz olmaması, aksine dar bir alan ile sınırlı olmasıdır. “Her tür içinde yiyeceğe yönelik belli bir miktar rekabet olduğunu, hiç kimse yadsımayacaktır. Ama soru, rekabetin sürdürülüp sürdürülmediği ve bu rekabetin hayvan krallığının evriminde ona atfedilen rolü oynayıp oynamadığıdır” (Kropotkin, 2007/2; 76). Düşünürün bu soruya verdiği yanıt doğada rekabet ve mücadelenin sınırlı olduğu ve asla bir kural olmadığıdır. “Ne mutlu ki rekabet, ne hayvan dünyasında ne de insanoğlunda kuraldır. Hayvanlar arasında istisnai dönemler ile sınırlıdır ve doğal ayıklanma, faaliyeti için daha iyi alanlar bulur. Daha iyi koşullar rekabetin, karşılıklı yardımlaşma ve karşılıklı destek vasıtalarıyla bertarafı ile yaratılır” (Kropotkin, 2007/2; 88). Görüldüğü üzere Kropotkin’in rekabet kavramının karşısına koyduğu kavram karşılıklı yardımlaşma kavramıdır.

Kropotkin’in sosyal Darwincilerin bu görüşlerine karşı çıkmasının önemli bir nedeni bu düşünürlerin sisteminin insanlar arasındaki kötülük fikrini doğuracağı düşüncesidir. Kropotkin bunu; “Doğa, (sosyal) Darwinciler tarafından üzerinde bitmek bilmez bir yaşam mücadelesinden ve zayıfların en güçlü ve hızlı ve en kurnazlar tarafından yok edilmesinden başka bir şeyin olmadığı bir savaş alanı olarak sunuldu: İnsanın doğadan çıkarabileceği tek ders, kötülüktü” (Kropotkin, 2007/1; 32) diye açıklar. Bu bağlamda insanlar arasındaki ilke kesinlikle olumsuz anlamda bir mücadele değil, aksine karşılıklı yardımlaşmadır. Böylelikle karşılıklı yardımlaşma kavramını sosyal Darwinizmin ve mücadele kavramının karşısına koyan Kropotkin, karşılıklı yardımlaşmanın amacını belirterek bu kavramın nasıl mümkün olacağını araştırır ve bu sorunun cevabı olarak toplumsallık fikrini geliştirir.

b) Toplumsallık

Hobbes’un insan insanın kurduğunu şeklindeki önermesinin otomatikman bizi toplumsallık alışkanlıklarından uzaklaştırdığını (Kropotkin, 2007/1, 195) iddia eden Kropotkin, bu savın yanlışlığını kanıtlamaya çalışır. Bu bağlamda Kropotkin insandaki toplumsallaşma eğilimi ile ilgili olarak şunları der; “İnsanoğlunun ilerlemesinin toplumsal yaşama çözümlerle bir şekilde bağlıdır. Toplum hayatı insanlarda ve hayvanlarda kaçınılmaz olarak toplumsallık, karşılıklı yardımlaşma içgüdülerini doğurur; bunlar insanlarda daha ileri aşamalarda iyilikseverlik, duygudaşlık ve sevgi duygularına dönüşürler” (Kropotkin, 2007/1; 9). Görüldüğü gibi Kropotkin toplumsallık ve karşılıklı yardımlaşma kavramları neredeyse eş anlamlı olarak kullanmaktadır.

Kropotkin’e göre; “toplumculuk doğaya hakimdir ve başka herhangi bir fizyolojik işlev kadar hayatın ve dış dünyadan etkilenebilirliğin ayırt edici bir özelliğidir” (Kropotkin, 2007/2; 72). Bu anlamda toplumculuk istisnasız her insanın bir içgüdü, bir özelliğidir. Kropotkin, toplumculuk ve karşılıklı yardımlaşma ile ilgili düşüncelerini temellendirmek için işe özellikle hayvanlar dünyasını gözlemleyerek başlamıştır. Hayvanların kendi türleri arasında yaptıkları eylemlerden hareketle insanların kendi türleri arasında yaptıkları eylemleri açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu gözlemlerinden hareketle düşünürün vardığı sonuç ise topluluk için karşılıklı yardımlaşmanın bir kural mahiyeti taşıdığıdır. “Farklı türler arasında ne kadar korkunç savaşlar olursa olsun ve savaş zamanı ne gibi vahşetler gerçekleşirse gerçekleşsin, topluluk için karşılıklı yardımlaşma, alışkanlık haline almış kendini adama ve çok sıklıkla ortak mutluluk için kendini feda etme, kuraldır. Karıncalar "Hobbesçu" savaş"ı reddetmişlerdir” (Kropotkin, 2007/2; 31). Kropotkin’in Hobbes’a gönderme yaparak açıkladığı bu toplumcu sistem, bir kural olduğu gibi aynı zamanda gerek hayvanların gerekse insanların yararlarına olan bir süreçtir.

Toplumsallığı benimseyen hayvanlar ve insanlar bu sayede daha mutlu ve ilerlemiş hale gelmişlerdir. Kropotkin, karıncalar ile ilgili gözlemlerini devam ettirerek şunları belirtir; “Harika yuvaları, ebat olarak insanunkilerden üstün olan binaları; kaldırımı yolları ve yerüstündeki kemerli galerileri; geniş antreleri ve ambarları; buğday tarlaları, tahılları hasat ve terbiye etmeleri; yumurtalarına ve larvalarına bakma yöntemleri, cesaretleri, yiğitlikleri ve üstün zekaları; tüm bunlar meşgul ve gayretkeş hayatlarının her aşamasında uyguladıkları karşılıklı yardımlaşmanın doğal sonuçlarıdır” (Kropotkin, 2007/2; 31). Kropotkin, bu düşüncesini daha da ileri götürerek toplumsallığı benimseyen grupların, benimsemeyen gruplara nazaran çok daha başarılı olduklarını ve daha önce yiyecek bulmak gibi sınırlı alanlarda var olan mücadeleden başarı ile çıkacaklarını iddia eder. “Topluluklar halinde yaşamak, en küçük böceklerin, en zayıf kuşların ve en zayıf memelilerin en korkunç yırtıcı kuş ve hayvanlara direnmelerini ya da kendilerini korumalarını sağlar; uzun ömürlülüğe olanak verir” (Kropotkin, 2007/2; 72). Bu örneğinde hayvanlar üzerinden giden Kropotkin, toplumsallığın insanlar üzerindeki yararlarına da değinir.

Toplumsallığın gerek insanlar gerekse hayvanlar üzerindeki katkıları temel olarak evrim kavramı ile ilişkilendirilmek zorundadır. Kropotkin’e göre evrim sürecine en kolay uyum sağlayan canlılar toplumsal hayvanlardır. “Toplumsallık hem doğrudan, enerji israfını azaltarak türün sağlığını güvence altına almasıyla, hem de zekanın gelişiminin lehine işlemeyle, evrimin ana etkeni olarak ortaya çıkar”

(Kropotkin, 2007/2; 72). Buna göre toplumsallık, evrimin bir sonucu olarak görülebilir. Kendi içlerindeki toplumsallık eğilimi sayesinde evrim sürecine uyum sağlayan canlılar, kendi gelişimini sağlarlar. İnsanlar arasında toplumsallaşmanın en önemli ilkesi karşılıklı yardımlaşma ilkesidir. Karşılıklı yardımlaşma ile içlerindeki toplumsallaşma eğilimine göre hareket eden insanlar ve bu insanların oluşturdukları toplumlar, toplumsallaşma eğilimini uygulamayan ve bunun neticesinde karşılıklı yardımlaşma ilkesini hayata geçiremeyen toplumlara göre daha ileri ve gelişmiş durumdadırlar.

Toplumsallaşma düşüncesi ile karşılıklı yardımlaşma arasındaki bu zorunlu ilişkiye bir örnek veren Kropotkin, insanlar arasında gündelik hayatta görülebilen herhangi bir yardım davranışının temeli olarak karşılıklı yardımlaşmayı ve toplumsallığı gösterir. Ona göre; “evinin yandığını gördüğümde, beni bir kova kapıp oraya koşmaya sevk eden şey -genellikle hiç tanımadığım- komşuma olan sevgim değildir; beni harekete geçiren şey, daha belirsiz olsa da çok daha geniş olan insan dayanışması ve toplumculuk duygusu ya da içgüdüdür” (Kropotkin, 2007/2; 12). Bu örnekten hareketle karşılıklı yardımlaşmanın her insanda var olan bir ilke olduğu iddia edilebilir. Kropotkin düşüncesinde karşılıklı yardımlaşma düşüncesi ile ilgili olarak incelenmesi gereken bir diğer husus, düşünürün ahlak felsefesi bir başka değişle etik anlayışıdır. Bunun nedeni ise düşünürün karşılıklı yardımlaşma kavramını sosyal Darwinizmin mücadele anlayışına karşıt bir şekilde toplumsallaşmanın bir ilkesi olarak görmesinin yanında her şeyden önce karşılıklı yardımlaşma ilkesini etik bir kavram olarak görmesidir.

c) Etik

Kropotkin'e göre etik ile karşılıklı yardımlaşma düşüncesi arasındaki bağ zorunlu bir şekilde var olmuştur. Bunun nedeni ise yine düşünüre göre Karşılıklı yardımlaşma ilkesinin “baskın öneminin tam olarak belirlediği yer, özellikle etiğin alanı olması ve karşılıklı yardımlaşmanın etik kavramlarımızın gerçek temeli olduğu, yeterince açık bir biçimde görülmesidir” (Kropotkin, 2007/2; 307). Buna paralel olarak Kropotkin, insanlardaki etik anlayışın temelinde kesinlikle bir mücadele olmadığını, tersine karşılıklı yardımlaşma olduğunu “karşılıklı yardımlaşma pratiğinde etik kavramlarımızın kesin ve gerçek kökenini buluruz ve insanın etik ilerlemesinde başlıca rolün karşılıklı mücadele değil, karşılıklı destek olduğunu ileri sürebiliriz” (Kropotkin, 2007/2; 308) diyerek belirtir.

Etik ile ilgili olarak belirtilmesi gereken ilk önemli nokta Kropotkin'in etiği bir bilim olarak tasavvur ettiği gerçeğidir. Ona göre etik; “bireye tam ve bölünmez bir özgürlük bırakacaktır. Bu ahlak, olguların basit bir gözlemcisi, bir bilim olacaktır” (Kropotkin, 2015; 77). Kropotkin buna göre etik ile özgürlük arasında bir bağ kurarak, etiği bir bilim gibi düşünmek gerektiğini söyler. Etiğe bilimsel bir bakış açısıyla yaklaşmanın bazı avantajları vardır. Bu avantajlardan bir tanesi canlılar alemine hakim olan evrim anlayışı ile etik arasındaki ilişkiyi kavrayabilmektir. “Doğa ahlakdışı değildir ve insana kötülük dersi öğretmez, ahlak, insanın evriminin bir ürünüdür ve bu da bilimsel bir bakış açısıyla” (Kropotkin, 2007/1; 8) ispatlanabilir. Yani bilimsel bir etik anlayışı ile birlikte kişi, doğaya hakim olan ahlaki ilkeleri anlayabilir, doğanın içinde kötülük olmadığını bilerek içinde var olan karşılıklı yardımlaşma fikrini anlamlandırabilir.

Etiğe bilimsel bir şekilde yaklaşmanın bir diğer avantajı ise bilimin, kişinin kendisinin farkına vararak kendine büyük önem atfetmesini ve dolayısıyla da kendisini çok önemseyerek diğer insanları aşağı görmesini engellemesidir. Bilim bunu özellikle son dönemdeki gelişmeleriyle başarmıştır. “(Bilim) insana çok değerli bir tevazu dersi verdi. Ona kendisini evrenin çok küçük bir parçası olarak görmeyi öğretti. Onu, dar, bencilce inzivasından çıkardı ve kendisini evrenin merkezi ve yaratıcının özel dikkatinin hedefi olarak görmesini sağlayan kibrini dağıttı” (Kropotkin, 2007/1; 23). Kendi kibrinden ve bencil isteklerinden uzak durması gerektiğini anlayan bir kişi ise doğal olarak diğer insanların da önemini anlayacak ve karşılıklı yardımlaşma düşüncesinin gerekliliği bilincine daha kolay varacaktır.

Kropotkin'in bilimsel bir etik oluşturma çabası olarak da nitelendirilebilecek olan etik anlayışının en önemli özelliğinden birisi, insanı ahlaki duygular veya ahlak ilkeleri için herhangi bir ilahi veya soyut dayanak noktası aramaktan kurtarmasıdır. Başka bir deyişle, etiğe bilimsel bir bakış açısıyla yaklaştığımızda, etiğin çıkış noktası için tarih boyunca önerilmiş olan dini vb. herhangi bir otorite fikri anlamsız hale gelmiş olur. Kropotkin için bu büyük bir devrimdir ve insanları gereksiz yere herhangi bir otoriteye bağlanmaktan kurtarır. Düşünür bununla ilgili olarak özellikle 18.yüzyıl İskoç filozoflarının “Duygucu etik” anlayışlarını benimsediğini ifade ederek şöyle der; “(bu filozoflar) hiçbir şey ifade etmeyen “kategorik imperatif” veya “evrensel yasa” gibi deyişler ikame etmemiş, karmaşık ahlaki duygulara daha basit gerçekler üzerinden açıklama getirmeyi başarmışlardır. “Gökten gelen ilham” veya ahlaki duyguların insanüstü, mucizevi kökeni yerine, insanoğlunun tecrübe ve edinin yoluyla vakıf olduğu, sosyal yaşamın gözlemlenmesi aracılığıyla tamamlanan acıma ve empati duygularını mercek altına almışlardır” (Kropotkin, 2014; 15). Buradan anlaşılacağı üzere Kropotkin'in etik anlayışında karşı çıktığı husus Kant'ın etik anlayışı ve din temelli etik anlayışıdır.

Etik ile ilgili olarak kendisinden önceki anlayışlara karşı çıkarak yeni bir etik öğreti geliştiren Alman filozofu Immanuel Kant (1724-1804), her insanı kapsayan evrensel bir ahlak yasası olduğunu iddia etmiş ve

insanın bu evrensel yasadan dolayı eylemde bulunmaz ise ahlaki bir davranış sergilemeyeceğini söylemiştir. Kant'ın bu görüşüne şiddetle karşı çıkan Kropotkin, Kant'ı insanlar üzerinde bir otorite kurmakla suçlamıştır. Aynı şekilde Kropotkin'e göre insanın ahlaki eylemlerde bulunabilmesi için dinlere ve kutsal kitaplara da ihtiyacı yoktur. Çünkü ahlakilik insanın içinde zaten vardır. Düşünür bu konu ile ilgili olarak "Karınca, kuş, köstebek ne Kant'ı, ne Aziz Pederleri, ne de Musa'yı okumuştur. Ama bununla birlikte hepsi aynı iyi ve kötü kavramlarına sahiptir" (Kropotkin, 2015; 31) der. Düşünürün buradaki göndermesi aslında ahlakın kaynağı için ilahi bir kuvvet arayanlara ve ahlaki olabilmek için insanın mecburen bir takım yasalara uyması gerektiğini iddia eden filozoflardır.

Fakat burada şu soru ortaya çıkmaktadır: etiğin temeli ilahi bir güçte veya evrensel bir ilkede değil ise nerededir? Kropotkin bu soruya çok net bir biçimde insanın kendisinde cevabını verecektir. Ona göre; "ahlak duygusundan kurtulmak istesek bile beceremeyiz. İnsan için, dört ayaküstünde yürümek, ahlak duygusunda kurtulmaktan daha kolaydır. Bu duygu, hayvanın evriminde, insanın dik durmasından önce gelir. İnsanda ahlak duygusu, koku ve dokunma duygusu gibi doğal bir yetenektir" (Kropotkin, 2015; 43). Bu cümleleriyle ahlakın insanın vazgeçilmez bir özelliği olduğunu söyleyen Kropotkin, buradan da karşılıklı yardımlaşma kavramına geçiş yapar.

Karşılıklı yardımlaşma ve etik arasındaki ilişki de Kropotkin öncelikle karşılıklı yardımlaşmanın etiğin bir unsuru olduğunu belirtir. Ona göre "karşılıklı yardımlaşma, adalet ve kendini feda etme, ahlakın üç ögesidir" (Kropotkin, 2007/1; 10). Bu üç unsur da toplumsallaşma sürecinde ortaya çıkmaktadır. Kropotkin'e göre insan nasıl ahlaki olma özelliğinden vazgeçemiyorsa aynı şekilde karşılıklı yardımlaşma özelliğinden de vazgeçemez. Aslında karşılıklı yardımlaşma özelliğinden vazgeçememek sadece insanların değil hayvanlarında bir özelliğidir. Çünkü ona göre "Karşılıklı yardımlaşma doğanın egemen olgusudur" (Kropotkin, 2007/1; 34). Doğanın kendiliğinden olan bu olguya aykırı hareket etmek ise imkansızdır.

Kropotkin'in bu fikirlerinden hareketle sorulması gereken önemli bir soru, karşılıklı yardımlaşma doğadaki canlılar için vazgeçilmeyecek bir özellik ise tarih boyunca neden çoğu toplumlarda bu özellik arka plana itilmiştir? sorusudur. Kropotkin, "Karşılıklı Yardımlaşma" adlı eserinin tamamına yakın kısmını bu soruya cevap vermek için kullanmıştır. Ona göre bu soru kendi içinde çelişkilidir çünkü tarih boyunca neredeyse hiçbir toplumda karşılıklı yardımlaşma fikri arka plana itilmemiştir. Kropotkin buna örnek olarak ilkel kabilelerden Ortaçağ lonca teşkilatlarına, vahşi yaşamdan sanayileşmiş şehir yaşamına değin pek çok toplum gösterir. Düşünürün tüm bu örneklerden çıkardığı sonuç ise şudur: "İnsandaki karşılıklı yardımlaşma eğilimi o kadar uzak bir kökene sahiptir ve insan ırkının evrimi ile o kadar iç içe geçmiştir ki tarihin değişik evrelerine rağmen insanoğlu tarafından bugüne dek korunmuştur" (Kropotkin, 2007/2; 238). Karşılıklı yardımlaşma düşüncesinin tarihin bütün aşamalarından geçerek bugüne kadar gelmesi bize aslında bu düşüncenin insanın doğasından kaynaklandığını kanıtlar mahiyettedir.

Kropotkin, insanlık tarihi boyunca sürekli olarak insanlardaki bu karşılıklı yardımlaşma eğilimini engellemeye yönelik bazı otoritelerin ortaya çıktığını ama ne kadar engellenirse engellenirse insandaki bu eğilimin hiçbir zaman tamamıyla yok olmadığını söyler. Hatta daha da ileri giderek karşılıklı yardımlaşma ilkesinin toplumları geliştirdiğini ve ilerlettiğini iddia eder. Ona göre "yeni ekonomik ve toplumsal kurumlar, kitlelerin bir yaratıcısı olduğu oranda yeni etik sistemler ve yeni dinler, karşılıklı yardımlaşma ilkelerinin, dillerine ve ırklarına aldırmadan, insanoğlunun bütününe kapsayacak bir biçimde daima daha geniş topluluklara doğru tedrici yayılması, olarak görünür" (Kropotkin, 2007/2; 235). Toplumların bütün ilerlemeleri, aslında o toplumu oluşturan bireylerin karşılıklı yardımlaşma kavramına uygun olarak hareket edip etmemesi ile ilgilidir.

Tarih boyunca insanların karşılaştıkları felaketler, yoksulluklar veya buna benzer sıkıntılar bile insanlardaki karşılıklı yardımlaşma eğilimini ortadan kaldıramamıştır. Kropotkin, insanların başına gelen felaketlerin normal olduğunu ama bu felaketlerin getirdiği sıkıntılardan kurtulmanın yolunun yine karşılıklı yardımlaşma ilkesinden geçtiğini söyler. "Doğal ve toplumsal felaketler, gelir gider...Milyonların kavrayışı ve duyguları birkaç kişinin çıkarı için geliştirilmiş öğretiler ile berbat edilir. Tüm bunlar kesinlikle varoluşumuzun bir parçası. Ama karşılıklı destek kurumlarının, alışkanlıklarının ve adetlerinin çekirdeği milyonlarca insanda yaşamaya devam ediyor; onları bir arada tutuyor" (Kropotkin, 2007/2; 271). İnsanların karşılaştıkları bu felaketler onlardaki karşılıklı yardımlaşma eğilimini ortadan kaldırmak yerine tersine daha da güçlü hale getirirler çünkü insanlar düştükleri sıkıntılı durumdan kurtulabilmek için birbirlerine daha sıkı sarılırlar.

Karşılıklı yardımlaşma denildiğinde göz önüne alınması gereken önemli bir konu din konusudur. Özellikle insanlık tarihi incelendiğinde dinlerin özellikle aynı dine mensup kişiler arasında bir yardımlaşmayı ve desteği teşvik ettiği görülmektedir. Kropotkin de bu gerçeği kabul etmesine rağmen din kavramının insanlar arasındaki karşılıklı yardımlaşma kavramının temeli olduğunu iki farklı açıdan itiraz eder. Birinci olarak ona göre belli bir dine ve dolayısıyla belli bir inanca sahip olanlar, karşılıklı yardımlaşma ilkesinin temeli olarak dini gördüklerinde inancı olmayan kimselerin veya başka bir inanca sahip olan

kişilerin bu ilkeye sahip olamayacaklarını düşünürler. Düşünür bunu “ne yazık ki insanların dini öğretmenleri, bu tür duygulara doğaüstü bir köken atfetmeyi tercih ediyorlar. Pek çoğu temsil ettikleri özel din tarafından aydınlatılmadığı müddetçe, insan karşılıklı yardımlaşma esinine bilinçli olarak uyamazmış gibi davranıyor ve St. Augustine ile birlikte çoğu “pagan vahşiler”de bu tür duyguların olduğunu kabul etmiyorlar” (Kropotkin, 2007/2; 292) diyerek açıklar. Oysa Kropotkin, karşılıklı yardımlaşma kavramının belli bir dini inançtan çok önce de var olduğunu iddia eder.

Dolayısıyla başka bir inanca mensup kişilerden tutun herhangi bir inanca sahip olmayan kişilere kadar karşılıklı yardımlaşma kavramının önemini görürüz. Buna göre, karşılıklı yardımlaşma ilkesinin var olabilmesi için doğaüstü herhangi bir güce ihtiyaç yoktur. Kropotkin’in ikinci itirazı ise doğrudan Hıristiyanlığa yöneliktir. Ona göre Hıristiyanlığın ortaya çıkışı insanlar arasındaki yardımlaşmayı destekleyen nitelikte iken daha sonraları özellikle kilise tarafından bu yardımlaşma fikri ortadan kaldırılmıştır. Kropotkin; “Hıristiyan Kilisesi devlete onun öncesinde var olan ya da onun dışında gelişmiş olan bütün karşılıklı yardımlaşma ve destek kurumlarını harabeye çevirmede yardım etti” (Kropotkin, 2007/2; 292) diyerek bu savını açıklar. Dahası Hıristiyan Kilisesi insanlar arasındaki yardımlaşmanın yerine hayırseverlik düşüncesini getirmiştir. “... karşılıklı yardımlaşma yerine bir tepeden esinlenmiş olma karakteri taşıyan ve dolayısıyla, verenin alan üzerinde belli bir üstünlüğünü ima eden, hayırseverliği vaaz etti” (Kropotkin, 2007/2; 292). Kropotkin’in kiliseye ve onun getirdiği hayırseverlik anlayışına itirazı aslında onun anarşizm düşüncesi ile ilişkidir. Buna göre hayırseverlik anlayışı toplumda belli bir kısmın ayrıcalıklı olduğu fikrini doğurmuş ve bunun doğal bir sonucu olarak da ayrıcalıklı sınıfın diğer insanlar üzerinde bir otorite kurmasına neden olmuştur. Oysa Kropotkin’in düşüncesine göre insanlar arasındaki karşılıklı yardımlaşma düşüncesi herhangi bir otorite ilişkisine dayanmamalıdır.

Sonuç

Sonuç olarak Kropotkin, ilk başta Sosyal Darwinistlerin toplumdaki mücadele ve rekabet fikirlerine karşı olarak geliştirdiği “karşılıklı yardımlaşma” fikrini toplumsallaşma ve etik düşünceleri ile birlikte ele almıştır. Bununla ilgili olarak düşünürün eleştirilebileceği en önemli nokta karşılıklı yardımlaşma düşüncesini bir doğa kanunu olarak görmesidir. Kropotkin’in, “karşılıklı yardımlaşma anlayışı, tıpkı haklı olarak eleştirdiği sosyal Darwincilik gibi, bir doğa bilimi olma iddiası ve talebi taşır” (Cantzen, 2000; 27). Bunun bir çelişki olarak değerlendirilebilmesinin nedeni ise Kropotkin’in insanlar arasında var olan eğilimin karşılıklı yardımlaşma olduğu iddiasını ampirik olarak kanıtlayamamasıdır. İnsanların gelişebilmesi ve ilerlemesi için zorunlu olarak karşılıklı yardımlaşma eğilimi sergilediklerini iddia etmek de bir anlamda Marksist bir bakış açısıyla, ki Kropotkin eserlerinde Marksizmin doğru bir teori olmadığını söyler, ereksel bir toplum tasavvurunu destekler niteliktedir. Kropotkin’in düşüncelerinde bu gibi çelişkiler mevcut olsa da düşünür, gerek hayvanların yaşayışlarını inceleyerek gerek ilk toplumlardan yaşadığı döneme kadar ki toplum yapılarını inceleyerek oldukça iddialı bir şekilde karşılıklı yardımlaşma düşüncesini ortaya atmıştır. Etik anlayışının temeline oturttuğu bu kavram ile birlikte Kropotkin, aslında anarşist bir düzene geçisin de basamaklarını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- ARVON, Henri (1991) *Anarşizm*, (Çev: Ahmet Kotil), İstanbul: İletişim Yayınları
- Avrich, Paul (1988). *Anarchist Portraits*, United Kingdom: Princeton University Press
- CANTZEN, Rolf (2000). *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, (çev: Veyssel Atayman) İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- CROWDER, George (2007). *Klasik Anarşizm*, (çev: Sinan Altıparmak), İstanbul: Öteki Yayınevi.
- KINNA, Ruth (1995). “Kropotkin's Theory of Mutual Aid in Historical Context”, *International Review of Social History*, V. 40, pp. 259-283
- KROPOTKİN, Pyotr (1927). *Kropotkin's Revolutionary Pamphlets*, New York: Dover Publications.
- KROPOTKİN, Pyotr (2007/1). *Etik*, (çev: Sinan Altıparmak), İstanbul: Öteki Yayınevi.
- KROPOTKİN, Pyotr (2007/2). *Karşılıklı Yardımlaşma*, (çev: Sinan Altıparmak), İstanbul: Öteki Yayınevi.
- KROPOTKİN, Pyotr (2014). *Bilim ve Anarşizm*, (çev: Gaye Topuz, Hasan İlhan), Ankara: Alter Yayıncılık.
- KROPOTKİN, Pyotr (2015). *Anarşist Ahlak*, (çev: Işık Ergüden), İstanbul: Kaos Yayınları.
- MARSHALL, Peter (2003), *Anarşizmin Tarihi: İmkansız İstemek*, (çev: Yavuz Alogan), Ankara: İmge Yayınevi
- SIERRA, Álvaro Girón (2003). Kropotkin between Lamarck and Darwin: The Impossible Synthesis, *Asclepio*-Vol. LV-1
- SPENCER, Herbert (1947). *İlk Prensipler*, (çev: Selmin Evrim), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- TOSUN, Cengiz Mesut (2010). “Liberalizm ve Sosyal Darwinizm Karşısında John Rawls”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, S. 10, s. 81-94
- UĞUR, Gökhan (2010). “Dünden Bugüne Anarşizm ve Anarşizmin Çözmesi Gereken Sorunlar”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* S. 12, s. 133-158
- WOODCOCK, George (1996). *Anarşizm Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*, (Çev: Alev Türker), İstanbul: Kaos Yayınları.